

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.31.2.13>

Zdravko Šolak

REČCA ZAR U KRLEŽINOJ ZBIRCI PRIČA HRVATSKI BOG MARS

dr. sc. Zdravko Šolak, Visoka poslovna škola, zdrsolak@yahoo.com, Novi Sad

izvorni znanstveni članak

UDK 821.163.42.09Krleža, M.-32

811.163.42'38Krleža, M.

rukopis primljen: 27. lipnja 2019; prihvaćen za tisak: 5. prosinca 2019.

Posmatran je ukupan skup javljanja rečce zar u Krležinoj zbirci priča Hrvatski bog Mars. Pri osnovnom pregledu tog skupa jasno su uočene kvantitativne karakteristike: neravnomeran raspored reči zar po pojedinim pričama u zbirci, pojava mesta koncentracije na kojim javljanja rečce zar dolaze u blizini jedno drugog, zatim asimetrija javljanja kada je u pitanju raspored javljanja rečce zar u govoru pojedinih likova u priči. Tipična situacija u čijem je opisu upotrebljena rečca zar jeste oficirsko obraćanje vojnicima. Ona je doprinela da se u tom obraćanju iskažu: prekor, ruženje, uvrede, ispoljavanje besa, psovke, pretnje. Rečca zar se takođe javljala i u unutrašnjim monolozima, kao i u razgovorima koje vojnici vode među sobom. Upotreba rečce zar znatno je doprinela karakterizaciji likova kada su u pitanju oficiri. Njena upotreba omogućila je da u opisu do izražaja dođe živost razgovora koje vode vojnici, kao i da se opiše preispitivanje kojem su u trenucima osame podložni i oficiri i vojnici.

Ključne reči: *rečca zar; M. Krleža; Hrvatski bog Mars; dijalog; leksičko ponavljanje; kohezija*

1. Uvod

Ispitaćemo kako je Miroslav Krleža (1893–1981) u zbirci priča *Hrvatski bog Mars* koristio rečcu zar. Povod za takvu analizu bio je znatan intenzitet

njene upotrebe uočljiv već pri čitanju dela s uobičajenom pažnjom. I druge kvantitativne osobine javljanja rečce *zar* otkrivene osnovnim pregledom teksta, ukazivale su na to da Krležina upotreba rečce *zar* u pojedinim pričama i u zbirci u celini zaslužuje pažnju i analizu.

O poreklu rečce *zar* u jednom zapažanju iz ranijih godina rečeno je „da je postanje reči *zar* tamno” (Maretić 1931: 475). U novijim istraživanjima ima nepodudarnih stavova u lingvističkoj literaturi: obrazlaže se pretpostavka „da je rečca *zar* hibridnog, slovensko-turskog porekla” (Vlajić 2016: 80), kao i da je u pitanju „balkanizam” arapskoga porekla (Pranjković 2012: 35).

Kada je reč o samoj upotrebi navodi se da „upitna rečca *zar* izražava čuđenje” (Piper i Klajn 2013: 215).¹ Rečenice u kojima se ona koristi izgovaraju se obično s upitnom, a ponekad i sa uzvičnom intonacijom. Ukoliko je intonacija upitna, odgovor se, potvrđan ili odričan, prilagođava formi pitanja. Osim toga, pitanja u kojim se rečca *zar* javlja često su retorska i na njih se ne odgovara niti se odgovor očekuje.²

Kada je reč o književnoj upotrebi rečce *zar* i o njenom javljanju u delu jednog pisca, pažnju je moguće usmeriti kako na intenzitet njenog korišćenja tako i na funkcije koje ona dobija u tekstu. U ranijem istraživanju (Šolak 2018) pokazalo se da je potpuniju analizu upotrebe rečce *zar* u delu Ive Andrića (1892–1975) bilo moguće potpunije sagledati tek pošto su se u obzir uzeli, ne samo rečenica u kojoj se ona javlja, već i širi kontekst, epizoda događaja o kom se pripoveda, a ponekad i priča u celini.³

U ovom radu, sledeći metod potpunog obuhvata izdvojene su sve rečenice iz Krležine zbirke priča, zatim su ispitane kvantitativne odlike rasporeda rečce *zar* u pojedinim pričama i u celoj zbirci. Potom se pažnja usmerila na objašnjenje uočene znatne neravnomernosti tog rasporeda. Postavljena je preliminarna hipoteza o jakoj uslovljenosti kao što je postojanje tipične situacije u kojoj se nalaze likovi i odnos među njima. Hipoteza je proveravana ispitivanjem odlika rečenica u kojima se rečca *zar* pojavljuje.

¹ U rečnicima iz ranijih godina navodeno je da reč *zar* može da znači i *valjda*, *možda*. (Matica srpska 1967, knjiga II: 202).

² „Većina *zar* pitanja su u stvari retorska, na koja se ne očekuje odgovor, pogotovu ona koja izražavaju iznenađenje, nevericu, čuđenje.” (Mrzović 2009: 506).

³ U pričama i romanima Ive Andrića rečca *zar* upotrebljavana je štedljivo. Na mestima na kojim se ona javlja obično se u pripovedanju o nekom događaju stiglo do tačke kulminacije (Šolak 2018).

2. Osnovni pregled

2.1. Korišćeni izvori

U zbirci priča *Hrvatski bog Mars* rečca *zar* upotrebljena je 65 puta. Imamo u vidu izdanje objavljeno kao šesti svezak u okviru piščevih sabranih dela (Krleža 1962). U tom izdanju na trinaest mesta pojavljuje se rečca *zar* u rečenicama u kojim se u prethodnom izdanju zbirke u sastavu sabranih dela kod istog izdavača (Krleža 1955), kao i u ranijim izdanjima zbirke, nalazila druga upitna reč ili kratak izraz (*što, šta, pa šta, je li*).⁴ Sa promenom iz 1962. godine štampana je zbirka priča i u jubilarnom izdanju odabranih dela u izboru samog autora (Krleža 1973), kao i kasnija izdanja zbirke kod istog izdavača (Krleža 1982, 1988c). Isto tako je i u beogradskim izdanjima (Krleža 1973a; 1977a). U splitskom izdanju iz 1988. godine promene su takođe unete (Krleža 1988a). Ako se izuzme jedna omaška, rečca *zar* se pojavljuje i u elektronskom izdanju zbirke priča *Hrvatski bog Mars* na mestima na kojim se našla u izdanju iz 1962. godine.⁵ Treba međutim napomenuti da je i posle 1962. godine bilo izdanja u kojima nisu unete izmene koje se odnose na rečcu *zar*. Takva izdanja objavili su sarajevski izdavači „Veselin Masleša” (Krleža 1984, 1988) i „Svjetlost” (Krleža 1963, 1967, 1973, 1977, 1980 i 1989).⁶

2.2. Odlike rasporeda rečce *zar* u zbirci priča

Već pri osnovnom pregledu ukupnog broja javljanja rečce *zar* uočena su tri jasno ispoljena svojstva. Prvo, različita je učestalost javljanja u pojedinim pričama, sa izraženim krajnostima: rečca se uopšte ne javlja u priči *Bitka kod Bistrice Lesne*, u priči *Baraka pet be* javlja se jednom, a učestala je u priči *Tri domobrana* (dvadeset i jedno javljanje) i u priči *Kraljevska ugarska domobranska novela* (dvadeset i pet javljanja). Drugo, rečca *zar* česta je u rečenicama kojima

⁴ U tabeli 2 u prilogu ovog rada navedene su rečenice u koje su unete takve izmene.

⁵ Rečenica: „Za njim jedna probdjevna noć na vlaku, [...]” (Krleža 1962: 390) pojavila se izmenjena: „Zar njim je jedna probdjevna noć na vlaku, [...]” (Krleža, *Hrvatski bog Mars*, www.eLektire.škola.hr). Pristup 20. 06. 2019.

⁶ Na osnovu navedenih tiraža (imajući u vidu izdanja u kojima su podaci o tiražu navedeni), procenjujemo da je ukupan tiraž kod oba izdavača bio 25–30 hiljada primeraka. Pada u oči činjenica da su se u istom gradu, Sarajevu, iste 1988. godine, pojavila dva nepodudarna izdanja knjige *Hrvatski bog Mars*, jedno u izdanju „Oslobođenja”, i drugo, u izdanju „Veselina Masleše”.

se oficiri obraćaju potčinjenim vojnicima ili dok razmišljaju o poslu kojim se bave. Treće, javljaju se mesta koncentracije u priči. To su delovi teksta u kojima se više primera upotrebe rečce *zar* nalaze u blizini jedan drugog.

a) Pregled ukupnog broja javljanja rečce *zar* u pojedinim pričama, sastavljen prema izdanju (Krleža 1962), sadržan je u tabeli 1. Dužina priča (druga kolona) iskazana je brojem strana. U trećoj koloni je broj javljanja rečce *zar*, a u poslednjoj koloni je odnos broja strana i broja javljanja. Imajući u vidu odnos u poslednjoj koloni moguće je zaključiti da je raspored rečce *zar* u knjizi posve neravnomeran. Pregledom je utvrđeno da ni u jednoj priči nema rečenica u kojima se rečca *zar* pojavljuje više od jednom. Tako je broj javljanja rečce *zar* jednak broju javljanja „zar-rečenica”.⁷

Tabela 1. Rečca *zar* u zbirci priča *Hrvatski bog Mars*

priča	dužina priče, stranica	broj javljanja rečce <i>zar</i>	broj strana/ broj javljanja
<i>Bitka kod Bistrice Lesne</i>	36	0	–
<i>Kraljevska ugarska domobranska novela</i>	134	25	5,4
<i>Tri domobrana</i>	86	21	4,1
<i>Baraka pet be</i>	19	1	19,0
<i>Domobran Jambrek</i>	40	7	5,7
<i>Smrt Franje Kadavera</i>	47	7	6,7
<i>Hrvatska rapsodija</i>	33	4	8,2

b) Znatan broj javljanja rečce *zar* u najužoj je vezi s malim brojem likova. Tu su, pre svega, četiri oficira: kapetani Jugović i Ratković, pukovnik Wallenstein i poručnik Lulić. Rečca *zar* javlja se u njihovom obraćanju potčinjenim vojnicima, a ponekad i u njihovim mislima o poslu kojim se bave, o vojničkom pozivu. U *Kraljevskoj ugarskoj domobranskoj noveli* svih dvadeset i pet javljanja reči *zar* povezana su sa glavnim likom, satnikom Jugovićem. Dvadeset i tri javljanja sadržana su u njegovim direktnim obraćanjima vojnicima, a dva se javljaju u Jugovićevom monologu dok razmišlja o svom pozivu i ljudima koji su mu potčinjeni. Na sličan način petnaest javljanja rečce *zar* u priči *Tri domobrana* povezano je s jednim likom, kapetanom Ratkovićem, a tri s pukovnikom Wallensteinom. Od

⁷ O upotrebi izraza „zar-rečenica” videti: (Šolak 2018: 179).

sedam pojavljivanja u priči *Domobran Jambrek*, četiri su sadržana u replikama poručnika Lulića koji razgovara sa svojim vojnicima.

c) U osnovnom pregledu lako se uočavaju tačke koncentracije rečce *zar* u tekstu. U pitanju su mesta u priči na kojima se rečca *zar* pojavljuje u rečenicama koje su u blizini jedna druge. (Za označavanje mesta koncentracije rečce *zar* korišćen je kriterijum: tri ili više javljanja u tekstu čija dužina nije veća od trideset redova štampanog teksta.) Tako je u *Kraljevskoj ugarskoj domobranskoj noveli* na strani 48–49 rečca *zar* upotrebljena pet puta u dvadeset i pet redova teksta. U istoj priči na strani 147 upotrebljena je šest puta u osam redova teksta. U priči *Tri domobrana* na stranicama 260–261 javlja se četiri puta u trideset redova teksta. U priči *Domobran Jambrek* dve su tačke koncentracije: jedna na stranicama 308–309 sa tri javljanja u pet redova teksta, i druga na strani 331, tri javljanja u osam redova teksta. Kada su u pitanju mesta koncentracije frekventnu upotrebu rečce *zar* čitalac će verovatno zapaziti pri čitanju s uobičajenom pažnjom. U pitanju je *leksičko ponavljanje (lexical repetition)* koje se na mestima koncentracije ponekad javlja u rečenicama koje dolaze jedna za drugom te tako poprima *kontaktni* vid.

Upotreba rečce *zar* u Krležinoj zbirci priča *Hrvatski bog Mars* odlikuje se veoma izraženom asimetrijom javljanja. Znatno je različit broj javljanja u pojedinim pričama (tabela 1). Asimetrija dolazi do izražaja i ako se imaju u vidu delovi priča u kojim se rečca *zar* javlja, odnosno ne javlja, kao i u pogledu likova koji rečcu *zar* koriste, odnosno ne koriste u svom govoru. Asimetrija se najjače ispoljila u priči u *Kraljevskoj ugarskoj domobranskoj noveli*: sva javljanja su povezana s jednim likom, satnikom Jugovićem. I govorna situacija u kojoj se nađu osobe čija je pozicija u lancu vojničke hijerarhije različita, odlikuje se asimetrijom: rečca *zar* javlja se u govoru onoga ko naređuje i kontroliše, a nema je u govoru onoga ko sluša i izvršava naređenja. Uočljive asimetrije upućuju na početnu hipotezu istraživanja prema kojoj je rečca *zar* dobijala posebnu ulogu u priči u zavisnosti od teme i događaja o kojima se pripoveda, likova koji uzimaju udela u tim događajima i situacija u kojima se likovi nalaze.

Najveći broj upotreba rečce *zar* u zbirci *Hrvatski bog Mars* vezana je za opis sličnih situacija iz vojničkog života. Ona se javlja u opisima razgovora koje vode vojnici među sobom. A mnogo češće upotrebljena je u opisima situacija koje su vezane za samu službu, za obuku i obavljanje vojničkih zadataka. To su situacije u kojim do izražaja dolazi tipičan odnos između nadređenog i podređenog uređen strogom hijerarhijom. Rečca *zar* javljala

se u obraćanjima jedne osobe drugoj ili drugim osobama (55 puta), kao i u unutrašnjim monolozima pojedinih likova (10 puta).

Istražujući odlike upotrebe rečce *zar* u pričama iz zbirke *Hrvatski bog Mars* potražićemo u ovom radu odgovore na sledeća pitanja. Imaju li rečenice u kojim je rečca *zar* upotrebljena neke zajedničke odlike? Da li se odlike upotrebe reči *zar* mogu dovesti u vezu s temom priča?

3. Rečca *zar* u obraćanju starešine podređenom vojniku

Rečcu *zar* u svojim obraćanjima podređenom upotrebili su oficiri: kapetani Jugović i Ratković, pukovnik Wallenstein i poručnik Lulić. To su likovi iz priča: *Kraljevska ugarska domobranska novela*, *Tri domobrana i Domobran Jambrek*. Upotreba rečce *zar* u obraćanjima pojedinih oficira njihovim podređenim ima dosta sličnosti kako u pogledu forme rečenice u kojoj se rečca javlja tako i u pogledu uloge koju je ona u obraćanju imala.

3.1. Obraćanje podređenom

U *Kraljevskoj ugarskoj domobranskoj noveli* satnik Jugović obraća se svojim potčinjenim na vežbalištu. On se ponekad obraća grupi vojnika, a ponekad pojedincu iz te grupe. U jednom od tipičnih obraćanja on je nezadovoljan odgovorom koji je upravo dobio na ranije postavljeno pitanje.

- [1] – Tko je to „ja sam”? *Zar* ja moram da vas prepoznam po glasu? „Ja sam!” Hoću da znadem tko je, a ne „ja sam”! *Zar* se tako govori sa šefom satnije?⁸ Trkom amo! (Krleža 1982: 48)⁹

U priči *Tri domobrana* pukovnik Wallenstein obraća se nižem po rangu, kapetanu Ratkoviću. Pukovnik želi nešto da sazna o jednom vojniku:

- [2] – Tko je ta svinja – zapitao je gospodin pukovnik gospodina satnika Ratkovića, kao da mu je i on nešto lično skrivio.

⁸ Pitanje koje počinje rečima *zar se tako* javlja se u obraćanjima podređenoj osobi dok se ona prekoreva jer se ne ponaša na očekivani način ili što zadatke ne obavlja onako kako se to od nje traži: (1) *Zar se tako* pred gospodom ponaša?! – kriješti fiškal. (Kovačić 1978: 15) (2) *Zar se tako* uveče ulazi gospodama? (Matoš 1950: 248); (3) *”Zar se tako* dočekuje ban i banica?” (Šenoa 1983: 233) *Zar se tako* straža straži i carsko dobro čuva? (Andrić 1978: 41).

⁹ I naredni primeri navođeni su prema ovom izdanju. Ime pisca i godina izdanja pritom su izostavljeni. Kurziv u pisanju reči *zar* dodat je originalnom tekstu. I u primerima iz dela drugih pisca pisanje reči *zar* kurzivom dodato je originalnom tekstu.

- Domobran Račić, gospodin pukovnik, pokorno javljam!
- *Pa zar je ta svinja gluha? Zar nije čula zapovijedi? No! Što je! Zašto ne laje? Šta je u civilu taj idiot?*
- Tako! Ništa! (188)

Satnik Jugović i pukovnik Wallenstein obraćaju se potčinjenom u prisustvu drugih vojnika, dok se vežba. U primerima vidimo da se rečca *zar* javila u obraćanju koje sadrži i druga pitanja, uzvike, komentare, naređenja. A stvarni razlog obraćanja sadržan je u rečenici koja se nalazi na kraju. Obraćanje se završilo naređenjem (primer 1), odnosno pitanjem na koje je usledio odgovor (primer 2).

U priči *Tri domobrana* kapetan Ratković se obraća podređenim u situacijama koje se razlikuju od onih iz prethodnih primera: drugih osoba nema u blizini ili se o njima ne navode obaveštenja. Ali, rečenicama u kojim se javlja *zar* u njegovim obraćanjima, takođe prethode i slede često druga pitanja, uzvici ili komentari. I u Ratkovićevim obraćanjima podređenom, rečenica s rečcom *zar* najčešće ima oblik pitanja na koje se ne očekuje odgovor:

- [3] – A koji je to vrag, to vaše civilno redarstvo? Vama to imponira, meni ne! [...] Kako to samo stojite pred svojim satnikom? *Zar* vi ne znate što je bonton? Dajte vi stanite u pozor! (211)

Oficiri Jugović, Ratković i Wallenstein upotrebljavaju rečcu *zar* u svojim obraćanjima potčinjenim na sličan način. Oni uz *zar* rečenicu izgovaraju još nekoliko drugih rečenica, uzvika i kraćih izraza. „*Zar*-rečenica” je obično negde u sredini tog niza. Na kraju obraćanja oficiri saopšte i razlog obraćanja: to je kratko naređenje ili pitanje na koje se čeka odgovor.

3.2. Prekor, ruženje, uvrede, ispoljavanje besa, psovke, pretnje

U lingvističkoj literaturi navode se funkcije koje rečca *zar* ima u tekstu. Udružujući je s drugim rečima govornik želi da izrazi: „iznenađenje pri čemu pitanje prerasta u uzvik, čuđenje sa prekorom, prekor sa primesama saveta, čuđenje sa upozorenjem, molbu” (Mrazović 504).

Rečca *zar* javila se u rečenicama kojima oficiri prekorevaju vojnike. To je tipična upotreba u pričama *Kraljevska ugarska domobranska novela* i *Tri domobrana*. Zadatak nije obavljen, neka radnja se ne izvršava kako pravila

nalažu. Posle rečenice kojom se izražava prekor ne očekuje se odgovor niti neko objašnjenje. Vojnik bi trebalo da promeni ponašanje, da izvrši postavljeni zadatak na način na koji to oficir očekuje.

- [4] – No što je? *Zar* nećeš da priklopiš desno? – zapiskutao je gospodin satnik [...]. (145)
- [5] – Kakav vražji gospodin narednik? *Zar* je za vas, kadeta, narednik Slepčević gospodin narednik? Vi ste stariji, [...]. Kakve su to gluposti? (50)
- [6] – Tako *zar*? Ha! Je li! I vi to zovete „na rame”? Gdje je tu jedan, dva, tri, četiri? (163)
- [7] – Momci! Pazite! Zašto me jadite? *Zar* nije bolje da živimo u dobru? Pazite, momci! (163)

Ispred rečenice u kojoj se javlja rečca *zar* govornik često saopšti neku drugu, obično kraću rečenicu ili izgovori neki uzvik. To se vidi i u drugim primerima koji se navode u narednom tekstu. U oficirskim obraćanjima sadržana su naređenja i komentari koji dolaze od čoveka čija bi reč morala bezpogovorno da se sluša. Neke rečenice, međutim, odaju govornika koji se znatno napreže, koji ima osećaj da se ne obraća dovoljna pažnja na to što on govori. Imajući u vidu način na koji se on obraća ljudima koji su mu potčinjeni, moglo bi se reći da je u pitanju čovek koji gubi strpljenje. U Jugovićevom ponašanju, dok se bori za pažnju, izostaje uljudnost pri ophođenju. U jednoj situaciji on pokušava da pridobije vojnike na „lep način”. Taj postupak on sam doživljava kao sopstvenu slabost.

- [8] – Gore glavu! Karike do brade! [...] To je da poludiš! Da poludiš! Onaj se tamo migolji! Što je, do vraga? *Zar* ti stršeni svrdlaju crijevo? (170)
- [9] – A što stojite tu tako, kao da se vas to sve ništa ne tiče? *Zar* vi mislite da nije moguće da ste vi baš onaj koga tražimo? Dajte! (216)

„*Zar*-rečenice” u formi retorskih pitanja pogodne su za upotrebu u sklopu obraćanja u kojem se javlja više uzvika, komentara i pitanja. Takva rečenica uklopljena u niz od nekoliko rečenica koje čine jedno obraćanje starešine potčinjenom vojniku, dobijala je i posebnu ulogu. Na tom mestu govornik je mogao da pojača izgovor dok upućuje prekor, i da zatim, ne

praveći pauzu, postavi pitanje na koje traži odgovor, ili da izda neku naredbu. Tako se u Krležinim pričama oficiri obraćaju vojnicima dok ih prekorevaju, ruže i psuju. Ponekad je u pitanju obraćanje pojedincu, a ponekad grupi.

Uz rečcu *zar* u nekim rečenicama se pojavljuju i imenice *svinja*, *majmun*, *gad*, *marva*. U uzvicima i kraćim rečenicama koje u jednom obraćanju uslede posle „zar-rečenice” dolaze psovke i uvrede. Pritom se koristi imenice: *krava*, *tele*, *konj*, *kobila*. (U zbirci priča *Hrvatski bog Mars* pisac inače koriste izraze koji uključuju „pravo bogatstvo naziva domaćih životinja” (Mikšić 2012: 10)¹⁰).

Primena strategija kojima se teži postizanje uljudnosti: „izbegavanje zapovjednoga tona”, „izbegavanje izravnog obraćanja sugovorniku”, „oklijevanje” (Matešić i Marot Kiš 2016) kada je u pitanju vojnički poziv i sam odnos starešina/vojnika, ograničena je i modifikovana samim pravilima službe. Kao jedan od načina da se postigne uljudnost u ophođenju navodi se i „gomilanje izraza iz poštovanja” (Matešić i Marot Kiš 2016: 113). U oficirskim obraćanjima u pričama iz zbirke *Hrvatski bog Mars* javljaju se izrazi koji odražavaju nepoštovanje podređenog. U obraćanjima u kojima se javlja rečca *zar* upotrebljene su i imenice *mrcina*, *lopov*, *glupan*, *idiot*. Uz prekore i uvrede ponekad su sadržane i pretnje.

[10] – *Zar* si ti lugar, ti svinjo? (49)

[11] – Tako? U smjeru Jankomira? Ta to je smjer Jarun! [...] Mislite? Je li? *Zar* mislite da su Čerkezi glupi kao Zagorci? Ovi se lugari španciraju na misu! (50)

[12] – Što je to? Vi mulci prokleti! *Zar* se bojite jednoga konja? Krave vi bedaste! (78)

[13] – Pajtak! Ti lopov bedasti! *Zar* nisi ti u trećem? Tele! Falaćec! Curiš! Tumbak! Glupani vi! (116)

[14] – *Zar* još niste gotovi, mater vam božju lijenu bistričku – trgnuo se bijesno gospodin satnik. (117)

[15] – Povrat dva je bilo! *Zar* ne čuješ ti tamo u drugom vodu, majmune? Molim vas, Zvezdić! Šupite tu gluhu mrcinu! (169)

¹⁰ Za takve metafore koje deluju na nivou „dojma i stava” kaže se da im je cilj „ukazivanje na istovjetnost položaja domobrana i stoke koju se odvodi na klanje, ali i naglašavanje njihove naivne, prostodušne i pasivne prirode.” (Mikšić 2012: 11).

- [16] – Pa *zar* taj gad renitentni neće da govori? – izderao se gospodin pukovnik na ovu kreaturu, i sam zbunjen šutnjom ovoga tipa. (189)
- [17] – Kohn! Čušit ću vas! *Zar* se vi danas šalite? Koji vam je đavo? Bedastiji ste od moje kobile! (207)
- [18] – Kohn! Boga vam prevarantskog! Revolver! *Zar* još nije stavljena ta marva? Mrcine! Pisari! (210)

Oficiri Jugović, Ratković, Wallenstein i Lulić različiti su po rangu, ali u njihovim obraćanjima vojnicima ima dosta zajedničkog. Komandama, naređenjima i drugim saopštenjima koja se neposredno odnose na službu i zadatke koji se vojnicima postavljaju često prethode uzvici, kratki komentari, pitanja na koja se ne očekuje odgovor, uvrede i psovke u vidu uzvičnih rečenica. Rečenica u kojoj se upotrebi rečca *zar*, dobija posebnu ulogu koja potvrđuje preliminarnu hipotezu navedenu u uvodu rada. Bilo da ima uzvičnu ili upitnu formu, ona može da se izgovori s pojačanom intonacijom. Takva pitanja služe samom govorniku, pokreću ga da govori dalje u skladu sa vlastitim tokom misli (Badurina, Palašić 2018: 393). Ukoliko se između rečenica javlja kraća pauza, ona nije namenjena sabesednikovom odgovoru. On je u tim pauzama izložen psihološki neugodnoj situaciji u kojoj čeka na to šta će govornik još da kaže i kako će dalje da postupi. Ponekad su to pravi izlivi besa u situaciji u kojoj ni udarci nisu isključeni. U pitanju je odnos prema vojniku, obrazac ponašanja koji se uči, prenosi i usvaja kao način postupanja.

4. Razgovorna situacija

U priči *Domobran Jambreč* rečca *zar* javlja se u opisima razgovora koji se odvija u grupi vojnika. To su obični vojnički razgovori u koje se uključuje i domobran Jambreč. U priči *Smrt Franje Kadavera*, pored vojnika, pojavljuje se i Kadaverova žena koja koristi rečcu *zar* dok prekoreva muža koji leži u veneričnoj bolnici. I u priči *Hrvatska rapsodija* rečca *zar* javlja se u pitanjima koji su deo običnih razgovora. U razgovoru učestvuju i oni čija se lična imena ne navode, samo se kaže civil, momče, prvi frontaš. Rečca *zar* dobijala je različite uloge u pojedinim rečenicama u kojima se javljala. Ponekad se razgovara u mirnom tonu, a nekad je u pitanju oštra prepirka u kojoj uz prekore psuje i ruži.

- [19] – Šta? Ništa! Silovali su nas! Izmesarili su nas! *Zar* nas valjda nisu? *Zar* nas nisu bacili na cestu? (331)
- [20] – A da si vani, *zar* bi ti bolje bilo?¹¹ Uši, mine, voda. (346)
- [21] – Pa *zar* te nije Boga strah? Gromom će te! (356)¹²
- [22] – Glupan! *Zar* misliš da Bog nema pametnijeg posla, nego da se za takvu marvu brine kao što si ti! (364)
- [23] – Zašto nisam ostao? To je moja stvar! A *zar* misliš da ja ne ću prvim brodom natrag? Samo dok ovaj prokleti rat mine. (372)
- [24] *Prvi frontaš*: A *zar* ti misliš, toware behadrajerski da je fronta vašar? (390)

Upotreba rečce *zar* u opisima razgovora doprinela je da se izraze neslaganja i prepirke. Sam razgovor je važan za situaciju. Tokom njega iskrsavaju prepirke uz koje ponekad dolaze i uvrede. Stiče se utisak da se tema nametnula slučajno. Rečenica u kojoj se javlja *zar* važna je za opis razgovora, ne za karakterizaciju likova.

5. „Zar-rečenice” u opisima misli i osećanja

U primerima koji su navedeni u prethodnom tekstu rečca *zar* javljala se u opisima obraćanja starešine podređenim vojnicima, kao i u opisima razgovora među samim vojnicima. Pored tih uloga u pričama iz zbirke *Hrvatski bog Mars* rečca *zar* upotrebljavana je i u rečenicama koje su poslužile opisima stanja pojedinih likova u situacijama u kojima oni, okrenuti sami sebi, preispituju sopstvene postupke i svoje izbore koje čine u strogim ograničenjima koje nameću stroga pravila vojničke službe. U takvim opisima mogu da se koriste pojedini tipovi pripovednih tehnika koje je Dorit Kon nazvala psihonaracija, citirani unutrašnji monolog i pripovedani monolog (Dorrit 1999)¹³.

¹¹ Primere upotrebe izraza *zar ne bi bolje bilo* izdvojene iz dela drugih pisaca videti u radu (Šolak 2018: 189).

¹² Reč je o rasprostranjenoj upotrebi, na primer: „*Zar* te nije boga strah? (Andrić 1978 knj. 8: 64). Videti i druge primere iz dela drugih pisaca (Šolak 2018: 191).

¹³ O definicijama i razgraničenjima pojmova unutrašnji monolog, citirani unutrašnji monolog i propovedani monolog s primerima iz svetske i hrvatske književnosti videti takođe i u knjizi Maše Grdešić (Grdešić 2015: 159–195).

Predstavu o oficirima Jugovića i Ratkovića dopunjuju i „zar-rečenice” kojima se prenosi sadržaj njihovih misli. Dok preispituje sopstveni položaj u vojsci Jugović sažaljeva samog sebe. A kad mu misli skrenu na vojnike, „zar-rečenice” odražavaju njegov osećaj sopstvene nemoći.

[25] „Eto! Muči se s tom Trinaestom hodnom satnijom punih pet mjeseci [...]. A za koga radi? *Zar* za sebe? Za narod radi! Za naš mili seljački narod!” (101)

[26] „Eto! I danas! *Zar* ne bi sad mnogo ugodnije bilo da sjedi do objeda u toploj kavani?” (102)

[27] „*Zar* ta perfidna banda još nije gotova?” dršće formalno gospodin satnik u sedlu, sav uzrujan, [...]. (116)

[28] „Eto! Holzer je tu sastavio prijavu, a o toj cijeloj stvari ni riječi! [...] To je nečuvana indolencija! Naravna stvar! *Zar* se ljudi brinu za službu? Glavno je da spavaš cijelu noć!” (260)

[29] – To je glupo! Naravna stvar da je to glupo! I te kako glupo! Ja hoću tu jednoj kabanici, jednoj oficirskoj kabanici da objasnim nešto! Ostrugama! Odurno! *Zar* sam ja pop? Neka sve vrag nosi! Glupane prokleti! (267)¹⁴

U naredna četiri primera (30–3) vojnici: Vidović (*Baraka pet be*), Račić (*Tri domobrana*), Jambrek (*Domobran Jambrek*) i Franjo Kadaver (*Smrt Franje Kadavera*) razmišljaju o situaciji u kojoj se upravo nalaze (prvi i četvrti primer) ili o događajima kroz koje su ranije prošli. U primerima 25 i 26 vidimo da je tekst u kojem se pripoveda u trećem licu postavljen u navodne znake. Tako je i u primerima 30, 32 i 33.¹⁵

[30] „*Zar* ga otac njegov pokojni nije tukao? [...] A *zar* ga razrednik u gimnaziji nije pljuskao?” (249)

[31] „Šta je? *Zar* sam ja poludio? Kome se ja to molim? [...] Kakvi su to glasovi?” (288)

¹⁴ Primer je raspoređen u ovu grupu jer su reči kazane „sebi u bradu”. To potvrđuje i naredna replika u kojoj sagovornik kaže: „vi tu nešto buncate”.

¹⁵ „Također, zanimljivo je da Krležina pripovjedna proza jedinstvena u hrvatskoj književnosti po tome što je u njoj pripovjedani monolog označen navodnim znakovima, kao da je po srijedi citirani unutarnji monolog.” (Grdešić 2015: 186).

[32] „Tamo su negdje izrezali jednu ženu prije sedam godina!
[...] A *zar* njega nisu izmrcvarili!” (331)

[33] „A, eto! Ima pravo! [...] Pa *zar* će ga ovakav tat ovdje
mučiti? Nema pravo!” (375)

6. Odlike *zar* rečenice

U primerima koje smo naveli videli smo da je upotreba rečce *zar* znatno doprinela karakterizaciji lika, kada su oficiri u pitanju, a kada je reč o vojnicima, da se istakne živost razgovora koje oni vode među sobom. Pored tih uloga u tekstu ona je takođe doprinela i da se opiše opterećenost situacijom u kojoj se nalaze i oficiri i vojnici u čijem se monolozima rečca *zar* javlja dok preispituju sami sebe i ono što se oko njih zbiva.

Imajući u vidu rečenicu u kojoj je rečca *zar* upotrebljena, zatim uži kontekst u kojem se takva rečenica javlja, lako se uočava da su u mnogim primerima korišćena i različita pojačanja uz pomoć kojih su i uloge rečce *zar* potpunije ostvarivane.¹⁶

6.1. Pitanja i odgovori

Retorska pitanja su najčešća forma „*zar*-rečenice” u zbirci priča *Hrvatski bog Mars*. Ali, ima i pitanja na koja se očekuje odgovor.

[34] – *Zar* i ti s dopusta!?¹⁷
– S dopusta na frontu. (407)

[35] – Kohn! *Zar* vi niste noćas ovdje spavali?
– Nisam, gospodine satniče, pokorno javljam! (208)

[36] – Vidiš, i to je važno! To je osobito važno! I u Službovniku tako piše! Remen i žniranci se oduzimaju! Još se svinja može objesiti! A to je u Službovniku naročito naglašeno, *zar* ne?

¹⁶ Videti Bogdanovićev komentar: „osećanje za reč kod Krleže prerasta u emociju od reči [...] Krležina reč ne ostaje samo sredstvo da se nešto ostvari, već postaje sama sobom jedno ostvarenje, jedan učinak, jedan efekat, jedan estetski trenutak” (Bogdanović 1972: 238).

¹⁷ Primer ove rečenice, kao i primere eliptične upotrebe rečce *zar* izdvojene iz dela drugih pisaca, navedeni su u radu (Šolak 2018: 193).

To su sugestivna, obično „negirana pitanja” na koja „govornik očekuje da slušalac potvrdi zapažanja, pretpostavke govornika” (Mrazović 2009: 506). Mobilisani poručnik doktor Lulić, u priči *Domobran Jambreč*, obraća se vojnicima s kojima provodi deo slobodnog vremena. Situacija je različita od onih u kojima se aktivni oficiri višeg ranga i položaja, Jugović, Ratković i Wallenstein, obraćaju podređenim. Lulić razgovara s vojnicima. Pokušava da dobije odgovore na neka pitanja. Rečca *zar* javila se u pitanjima na koja vojnici ponekad odgovore, a ponekad ne. Pitanja odražavaju njegova „izneverena očekivanja” (Janićijević 2017: 248). Situacija se razlikuje i od onih u kojima se, u odsustvu oficira, razgovori vode među vojnicima. U jednoj replici Lulićevo obraćanje postaje tipično za odnos oficira prema vojniku: pitanja i komentari nižu se jedno za drugim. Na kraju je došlo i pitanje na koje su vojnici odgovorili.

[37] – *Zar* ne da se veselite što ćete u boj? Što?

Stanka. Šutnja. Tišina. (308)

[38] – Pa mater vam domobransku, što je to rat? *Zar* već nismo bili u ratu? Stotine i stotine godina stojimo u ratu pa smo svejedno živi! *Zar* ti ćaća i deda nisu bili u ratu?

– E! Bome jesu! Na Taliji su bili! (308)

[39] – *Pa zar* bi Njegovo Veličanstvo moglo da toliko neprijatelja pobijedi da nije tako bogato? (309)

Posle upotrebe rečce *zar* u pitanjima na koja se traži odgovor, govornik sačekuje da osoba kojoj je pitanje upućeno nešto kaže. A ukoliko ne stigne odgovor kao u primeru 37, nastaje kraća pauza. U zavisnosti od konteksta u kojem se vodi razgovor, tako se otkrije da među sabesednicima postoji neslaganje i da zbog toga jedna strana ne želi da se izjašnjava. Pri obraćanju govornik uz pitanje nudi i informaciju, zatim očekuje da slušalac odgovori afirmativno. Rečenice sadrže „uverenje o realnosti suprotnog” (Piper i Klajn 2013: 424). Na jedno od retkih pitanja u kojem se rečca *zar* u sastavu izraza *zar ne* našla na kraju rečenice (primer 5 na kraju rada u prilogu) čitaocu nije prenet odgovor ili, možda, odgovora nije ni bilo. Pisac o tome ne daje obaveštenja jer za samu priču odgovori natporučnika Holcera pretpostavljenom kapetanu Ratkoviću, nisu od značaja.

6.2. Upotreba zamenica u „zar-rečenicima”

Ličnu zamenicu *ja* često upotrebljava satnik Bojanić prilikom obraćanja vojnicima. Tako je u primerima 40–46. Zamenica *ja* javlja se u istoj rečenici u

kojoj i rečca *zar*. Jedan primer „zar-rečenice” u kojoj se javlja i zamenica *ja* već je naveden (primer 1). Takav je i primer 49. I satnik Ratković upotrebio je ličnu zamenicu *ja* u „zar-rečenici” (primeri 47 i 48):

[40] – No! Što me gledaš!? *Zar me* još nikada nisi vidio? Kamo navaljuje satnija? (49)

[41] – No! Što je to? *Zar ja* uzalud govorim? Jesam li ja vaš gratulant, [...] vi, svinje zagorske? (145)

[42] – *Zar ja*, misliš, nisam takav mudrijaš kao ti? (220)

[43] – Šta me gledate ovako? Je li? *Zar* mislite da ja ne vidim da vi mene gledate? Je li? (223)

[44] – A tako? *Zar sam ja* nitko? Ja sam nitko, je li, to hoćete da kažete? Tako anarhisti misle! Anarhist! *Zar* mislite da vas „Ja” ne mogu objesiti kao i onoga tamo? (224)

[45] – Straža! Jesi li ti lud, mater ti gluhu? *Zar me* ne vidiš? (257)

[46] – *Zar* ću se ja tu prljati? S takvom životinjom? (262)

Lične zamenice *ti* i *vi* takođe su u većem broju primera upotrebljene u istoj rečenici u kojoj su oficiri upotrebili rečcu *zar* obraćajući se potčinjenim. Satnici Jugović i Ratković i poručnik Lulić upotrebili su zamenicu *ti* u primerima: 5, 8, 10, 13, 15, 17, 40, 51, a zamenicu *vi* u primerima: 3, 5, 9, 14, 17, 34, 45, 53. „Zar-rečenice” u kojima su upotrebljene lične zamenice u obraćanjima nadređenog starešine podređenim vojnicima doprinele su opisu same situacije naglašavanjem hijerarhijskog odnosa. Podređeni se podseća na to da bi morao da sluša komande i izvršava naređenja starešine. Na taj način starešine podsećaju vojnike na to ko je ko i kakve su čije uloge. Rečenice u kojim se javljaju izrazi *zar me ne čuješ*, *zar me ne vidiš*, *zar nisam rekao*, *zar sam ja*, *zar ti ne znaš*, *zar ti misliš*, *zar vi mislite*, *zar vi ne znate*, imaju samo formalni oblik pitanja. Kada ih na vežbalištu, obraćajući se vojnicima, izgovara satnik Jugović, stiče se utisak da on ima nekoliko takvih pitanja i da ih često koristi jer je manje-više stalno nezadovoljan onim što u obuci postižu vojnici njegove satnije.

Pokazne zamenice *taj*, *ta* u rečenicama u kojima se javlja i rečca *zar* (primeri 2, 17, 19, 28) u sastavu su izraza kojima se prenose izgovorene reči ili misli oficira (*zar je ta svinja: zar taj gad; zar [...] ta marva; zar ta perfidna banda*).

Lične zamenice navođene su i u „zar-rečenicama” u opisima vojničkih razgovora, kao i u opisima razmišljanja u osami, kojem su, poput oficira, skloni i vojnici koje Krleža opisuje. Zamenice *ja*, *on*, *mi* javljaju se u primerima 23, 29, 30, 31, 32 zamenica *ti* u primerima 19, 20, 21, 23, 40, 51 zamenica *mi* u primeru 18 i zamenica *vi* u primeru 48.

6.3. Upotreba izraza *a zar*, *pa zar*

Pored karakteristika koje su navedene u uvodu rada prilikom osnovnog pregleda javljanja rečce *zar* u zbirci *Hrvatski bog Mars* uočen je i znatan broj primera u kojima se ova rečca našla na početku rečenice u sastavu izraza *a zar* i *pa zar*. U objašnjenju upotrebe prvog izraza navodi se u literaturi da je tu *zar* „pojačano partikulom *a*” (Mrazović 2009: 506). Izraze *a zar* i *pa zar* Krleža je postavljao obično na sam početak rečenice. Tako su opisana stanja u kojima jedan lik izražava *nevericu*, kada su upitanju konačni ishodi promena koji ga lično pogađaju, *čuđenje*, kada su u pitanju događaji koji su se upravo zbili, *neslaganje* dok oponira sagovorniku koji ne zapaža nešto što bi moralo da bude svakom očigledno.

Upotrebu izraza *a zar* videli smo u primerima 25, 26, 32, 34, 53. U primeru 58 satnik Jugović obraćajući se podoficirima postupa blaže nego pri obraćanju vojnicima. Izrazom *a zar* počinje rečenica kojom se sagovornik u primeru 48 podseća na nešto što bi takođe trebalo uzeti u obzir.

Izraz *pa zar* dobijao je nešto drukčiju ulogu (primeri 2, 18, 23, 40, 50, 51, 52). Upotrebljavan je u tipičnim retorskim pitanjima kojima se upućuje prekor ili se na pojačan način izražava čuđenje.

6.4. Kratke rečenice, par „zar-rečenica”, „zar-rečenice” u nizu

U opisima situacija u kojima vojnici vode razgovor dok borave u kasarnama, na poligonima dok se obučavaju, dok putuju, kao i u drugim prilikama Krleža je navodeći „zar-rečenicu” obično postavljao ispred nje, a ponekad i posle nje, neki uzvik, kratku rečenicu. To je pogotovo činio u opisu situacija u kojima se oficiri obraćaju vojnicima. Kratkom rečenicom ili uzvikom jedna osoba nastoji da preusmeri pažnju drugih osoba na ono što želi da im saopšti. Ako se obraća nekoj osobi iz grupe, kratkom rečenicom koja može da bude praćena i nekim pokretom ili gestom, govornik najpre daje do znanja na kojeg pojedinca se odnosi ono što upravo namerava da saopšti. Istovremeno, govornik želi da bude siguran u to da će biti saslušan s dovoljnom pažnjom. Takve efekte u jednom obraćanju govornik ponekad

teži da postigne i upotrebom „zar-rečenica” u paru ili u nizom od nekoliko takvih rečenica. U sledećem primeru iz priče *Hrvatska rapsodija* dolaze dve „zar-rečenice”, jedna za drugom.

[47] – Hej, vi! Svinjo! *Zar* ne vidite kako taj jadnik ždere vaše mrvice? *Zar* vas nije stid? (390)

U primeru 2 u susednim „zar-rečenicama” upotrebljena je rečca *zar* i izraz *pa zar*. Tako je i u primerima iz naredne grupe. Obraćajući se vojnicima koji vežbaju satnik Jugović obično u nizu izgovara nekoliko rečenica (primer 48). Prekori i ruženje počinju kratkim rečenicama, uzvicima, slede besmislena pitanja na koja se ne odgovara, uvrede i psovanja. Ako se koriste rečenice u kojim se pojavljuje rečca *zar*, one su obično uklopljene u taj niz. Njegovoj koheziji doprinosi ponavljanje rečce *zar* kao i ponavljanje drugih reči. A ako se postavlja neko pitanje na koje se doista traži odgovor, ono dolazi na kraju. Na sličan način postupa i satnik Ratković (primer 49). Kadaverova žena (poslednji primer), muža koji se leči u vojnoj bolnici za venerične bolesti, ruži na sličan način kao što to čine oficiri dok kore vojnike.

[48] – No! Što me gledaš!? *Zar* me još nikada nisi vidio? Kamo navaljuje satnija? *Pa zar* se tako nosi puška u rojnoj pruzi? *Zar* si ti lugar, ti svinjo? Govori, sto ti bogova, kamo navaljuje satnija? (43)

[49] – Koju stvar? Čovječe božji! Šta je tebi? *Pa zar* ti živiš na mjesecu? *Zar* ti ne znaš da je Skomrak provalio u moj stol? Ukrao mi dvije stotine! Na! Tu je jedna od te dvije stotine! (260)

[50] – Ti ovakav, ti onakav! *Pa zar* tebe ne ždere sram? *Zar* ti nećeš propasti tu u zemlju? Što si ti to meni naredil? Jesam li ja to od tebe zaslužila? Pfuj te bilo! Ti nisi čovjek, ti si svinja! (379)

Kratke rečenice, uzvici, izrazi *pa zar* i ponovljena „zar-rečenica”, javljaju se kao različita, kombinovana sredstva pojačanja u tipičnom obraćanju u situaciji u kojoj se jedna osoba prekoreva i ruži drugu.¹⁸

¹⁸ O upotrebi izraza *pa zar* u delu Ive Andrića, videti: (Šolak 2018: 202–3).

6.5. Koncentracija „zar-rečenica”

Na dva mesta u priči *Kraljevska ugarska domobranska novela* uočljiva je koncentracija „zar-rečenica”. Sedam „zar-rečenica” pojavljuju se u priči u blizini jedna druge, već posle nekoliko uvodnih pasusa. One su znatno doprinele opisu situacije u kojoj se nalaze vojnici na vežbalištu i početnoj karakterizaciji glavnog lika, satnika Jugovića, koji je upotrebio „zar-rečenicu” koreći vojnike dok im se obraća.

Druga koncentracija rečce *zar* pojavljuje se u njegovom obraćanju podoficirima. On ih kori, ali se uzdržava od otvorenih uvreda:

[51] – Potčasnici, Domovina! *Zar* to nije sramota da vi ovako vodite satniju? *Zar* vi ne znate što znači razviti hod jedne satnije? *Zar* vi ne znate što je to cilj? Kako treba da se ide na cilj? *Zar* vama nisu toliko puta rastumačili što je to međucilj? *Zar* vama sve to nije jasno, potčasnici? Ja ću propasti, eto, propasti, ali ja ću doći na cilj, ako mi se zapovjedi! Pro-pa-sti, ali zapovijed ću ispuniti! A *zar* vi ne znate, potčasnici, što je zapovijed? Što? Što je zapovijed? (147–8)

U Jugovićevom obraćanju ima dosta reči koje se ponavljaju. Uz rečcu *zar*, ponavljaju se i reči *cilj*, *zapovijed*, *potčasnici*, *satnija*, *propasti*, *znati*, *vi*, *ja*, *što*. Tri puta javlja se izraz *zar vi ne znate*. Smenjuju se figure ponavljanja, anafora i epifora. Posebnu pažnju u navedenom obraćanju zaslužuje rečenica izgovorena s uzvičnom intonacijom: *Ja ću propasti, eto, propasti, ali ja ću doći na cilj, ako mi se zapovjedi!* Oba dela ove rečenice povezane veznikom *ali*, počinju na isti način: *ja ću*. Reč *cilj* pomenuta je u rečenicama koje joj prethode, a reči *propasti* i *zapovijed* u rečenicama koje joj slede. U pitanju su složena ponavljanja u kontinuiranom obraćanju jedne osobe grupi osoba.¹⁹ Prevod je teško mogao da odrazi sve nijanse onoga što je rečeno.²⁰

¹⁹ U *Rječniku stilskih figura* Krešimir Bagić uz figuru ponavljanja navodi primer iz priče *Tri domobrana* uz komentar „figure ponavljanja bogate smisao iskaza, pridonose njegovu zapamćivanju, izrazom slijede opsesivnu misao, izazivaju smijeh, ritmiziraju i segmentiraju iskaz, izdvajaju i naglašavaju ključne reči” (Bagić 2015: 256). Sličan komentar mogao bi da se odnosi i na primer 51.

²⁰ „Unteroffiziere! Das Vaterland! Ist das nicht eine Schande, daß ihr eine Kompanie so fürcht? Wißt ihr den nicht, was en 'entwickeln' bei eine Kompanie heißt? Wißt ihr nicht,

I u priči *Tri domobrana* koncentracija „zar-rečenica” na strani 112 doprinela je karakterizaciji lika kapetana Ratkovića. U priči *Domobran Jambrek* sedam javljanja rečce *zar* grupišu se na dva mesta u priči. Najpre su to četiri „zar-rečenice” u obraćanjima poručnika Lulića na strani 308, a preostala tri, takođe u blizini, pri kraju priče.

Koncentracija „zar-rečenica” takođe je jedan vid pojačanja pomoću kojeg se upotrebom rečce *zar* postiže poseban efekat u tekstu. Uz taj vid pojačanja Krleža je upotrebio i ona koja smo već objasnili: izraze *pa zar* i *a zar*, zatim kratka pitanja i uzvike, kratke rečenice koja prethode rečenici u kojoj se javlja rečca *zar*.

7. Karakterizacija lika, živost razgovora, preispitivanje

Najveći broj upotreba rečce *zar* u zbirci priča *Hrvatski bog Mars* javlja se u opisima sadržaja izgovorenih reči u nekoj situaciji. To su pre svega situacije u kojima su se, jedni uz druge, našli ljudi među kojima su odnosi hijerarhijski uređeni, vojnici i njihove starešine. Ako zadatak nije obavljen prema očekivanju, oficiri se obraćaju vojnicima, komandom, naredjenjem, zamerkom i prekorom ili pitanjem na koje treba odgovoriti kratko. „Zar-rečenice” koje se javljaju u njihovom govoru znatno su doprinele da do izražaja dođu tipične odlike postupanja prema vojnicima u prilikama koje Krleža opisuje. Kada su u pitanju glavni likovi, oficiri Jugović i Ratković, „zar-rečenice” česte u njihovom govoru, pored tipičnog ponašanja, doprinele su otkrivanju ličnih osobina i *karakterizaciji* tih likova.

Jugović je revnostaan oficir koji želi nešto postići. Dok se obraća podređenim on govori s „nekim naročitim apetitom”. On je „vikač iz profesije”. Njegovi ukori, pojačani na razne načine, uz čestu upotrebu i ponavljanje istih i sličnih izraza, među kojim ima i uvreda i psovki, postaju prateći deo obuke. Njegove postupke i način obraćanja, pri izlasku na vežbalište, vojnici mogu unapred očekivati. Satnik Jugović ulaže znatne napore kako bi postigao očekivane ciljeve u obuci vojnika, tako da i on postaje žrtva situacije kao što navodi Flaker: „on sam, satnik Jugović, samo dio jedne veće cjeline, jednoga širega stroja kojega je on samo jedna od bezbrojnih poluga” (Flaker 1964: 160). To je čovek kome obavljanje posla

was ein Ziel ist? Wie muß man zu einem Ziel gehen? Hat man euch nicht oft und oft erklñrt, was ein Zwischenziel ist? Ist euch das nicht klar, Unteroffiziere? [...] Und wißt ihr, Unteroffiziere, was ein Befehl ist? (Krleža 1984: 146–7).

pada kao teško breme. Kapetan Ratković odaje utisak čoveka koji se nije prilagodio vojničkom životu. Upotreba „zar-rečenica” u navođenju njegovih obraćanja podređenom doprinele su opisu impulsivnog ponašanja.

Živost razgovora odlikuje situacije u kojima se razgovara. U pitanju su pre svega razgovori koje u raznim prilikama vode vojnici među sobom, ljudi isti po rangu. *Živost razgovora* održava se kraćim replikama u kojima ima raznih, i pravih i retorskih, pitanja, među kojima ima i „zar-rečenica”. One su doprinele opisima takvih razgovora koji teku bez zastoja poprimajući ponekad formu prepirke i svađe. Poneka takva rečenica javlja se u opisu razgovora, pri čemu se ništa ne saopštava o govorniku. To je jedna od osoba iz grupe prisutnih.

Preispitivanje je karakteristično za sadržaj misli pojedinih likova, kako oficira Jugovića i Ratkovića, tako i vojnika Jambreka, Račića, Vidovića, Kadavera (primeri 26–34). Upotreba rečce *zar* u rečenici koja ima formalni oblik pitanja, pogodan je način da se izrazi psihološko stanje osobe koja je okrenuta sama sebi u okolnostima koje su tipične za vojnički život. I oficiri i vojnici, u trenucima osame, nezadovoljni situacijom u kojoj su se našli, dok razmišljaju o onom što se njima i oko njih događa, na sličan način sami sebi postavljaju pitanja na koja ne nalaze odgovore, pitanja pred kojima i sami ostaju začuđeni.

8. Zaključak

U zbirci priča *Hrvatski bog Mars* rečca *zar* javila se u svega nekoliko primera u upitnoj funkciji u „zar-rečenicama” koje su poprimile oblik pitanja. U većem broju primera rečca *zar* upotrebljena je u rečenicama koje su zapravo retorska pitanja, na koja odgovora nije ni bilo, niti se očekivao. Jasno su se izdvojile tri uloge rečce *zar* u takvim rečenicama. Pre svega, ona je u pitanjima posle kojih govornik nastavlja da govori doprinosila *karakterizaciji likova* kada su u pitanju oficiri u pričama *Kraljevska ugarska domobranska novela i Tri domobrana*, kapetani Jugović i Ratković. U takvim opisima rečca *zar* upotrebljena je veliki broj puta što je imalo za posledicu znatnu asimetriju kada su u pitanju druge priče u zbirci.

U pričama *Domobran Jambreka, Smrt Franje Kadavera* i *Hrvatska rapsodija* rečenicama u kojima se javlja rečca *zar* obično se izražava čuđenje, ljutnju i neslaganje sa sagovornikom. Takve rečenice bile su podesne da se u replikama, uz njihovu pomoć, u opisima prepirke u kojima se često protivreći, do izražaja dođe *živost razgovora* koje vode vojnici.

Pored uloge u opisima kojim se postiže karakterizacija lika i uloge u opisima vojničkih razgovora, rečca *zar*, i rečenice u kojima je ona upotrebljena, znatno su doprinele i opisu psihološkog stanja likova u posebnim okolnostima. To su situacije u kojima se kako oficiri, tako i vojnici, osamljeni, prepuštaju mislima i unutrašnjem monologu. U takvim prilikama *preispitivanje* postaje glavna odlika njihovog ponašanja i psihološkog stanja. „Zar-rečenica” pogodan je način da se sadržaj takvog preispitivanja saopšti bilo da je u formi pitanja na koje sledi jednostavan, očekivan odgovor ili, češće, u formi retorskog pitanja pred kojim onaj koji pita ostaje začuđen.

U opisima naglašene hijerarhije u odnosu oficira prema potčinjenima u rečenicama u kojima je upotrebljena rečca *zar* često se javljaju i lične zamenice. Takve rečenice korišćene su i u opisima vojničkih razgovora u kojima su neslaganja i oponiranja česta. Krleža je ulogu rečenice u kojoj se javlja *zar* pojačavao na nekoliko načina: upotrebom izraza *a zar*, *pa zar*, kratkim pitanjima koja prethode retorskom pitanju u kojem se javlja rečca *zar*, navođenjem „zar-rečenica” u paru i nizu, kao i koncentracijom „zar-rečenica” navodeći veći broj takvih rečenica u blizini.

Literatura

- Andrić, Ivo (1978) *Sabrana dela*. Prosveta. Beograd.
- Badurina, Lada i Palašić, Nikolina (2018) „Odgovori na pitanja o pitanjima”, *Slavistična revija*, 66, 3, 383–397. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/2018-3-1-9>.
- Bagić, Krešimir (2016) *Rječnik stilskih figura*. Školska knjiga. Zagreb.
- Bogdanović, Milan (1972) *Kritike*. Srpska književna zadruga. Beograd.
- Chon, Dorrit (1999) *The Distinction of Fiction*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.
- Gadešić, Maša (2015) *Uvod u naratologiju*. Leykam international. Zagreb.
- Flaker, Aleksandar (1964) „Čovjek i povijest u Krležinim novelama”, *Krležin zbornik*, ur. Ivo Frangeš i Aleksandar Flaker, Naprijed. Zagreb. 153–169.
- Janićijević, Mirko (2017) „Realizacija upitnih izraza u biografski usmerenom intervjuu”, *Srpski jezik u komunikativnoj funkciji, Zbornik radova*, Filološko-umetnički fakultet, ur. Miloš Kovačević i Jelena Petković, Kragujevac, 245–258.

- Kovačić, Ante (1978) *Fiškal, Među žabarima*. Mladost. Zagreb.
- Krleža, Miroslav (1984) *Der kroatische Gott Mars*. prev. Milica Sacher-Masoch, Reinhard Federmann und Milo Dor, Athenäum. Königstein.
- Krleža, Miroslav, *Hrvatski bog Mars*, eLektire.skole.hr. https://lektire.skole.hr/system/files/pdf/2015/krleza_hrvatskibogmars0.pdf, pristup 20. 06. 2019.
- Maretić, Tomislav (1931) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskog književnog jezika*. Obnova. Zagreb.
- Matešić, Mihaela i Marot Kiš, Danijela (2016) „Pragmatika gramatičkih oblika: morfološka i sintaktička sredstva kao načini za iskazivanje uljudnosti”, *Fluminensia*, 27, 2, 103–116.
- Matoš, Antun Gustav (1953) *Camao, Djela I*, JAZU. Zagreb.
- Mikšić, Dijana (2012) „Miroslav Krleža, Domobran Jambrek: figurativnost u službi antiratne poruke”, *Hrvatski*, 10, 2, 9–21.
- Mrazović, Pavlica (2009) *Gramatika srpskog jezika za strance*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci. Novi Sad.
- Pranjković, Ivo (2012) „Upitno, pojačajno, namjerno i uvjetno li”, *Pismo*, 12, 10, 33–44.
- Piper, Predrag i Klajn, Ivan (2013) *Normativna gramatika srpskog jezika*. Matica srpska. Novi Sad.
- Prins, Džerald (2011) *Naratoški rečnik*. Službeni glasnik. Beograd.
- Vlajić-Popović, Jasna (2016) „Rečca zar – preko sintakse i semantike do etimologije (*Zar ti to misliš? ↔ Ti to misliš zar?*)”, *Južnoslovenski filolog*, 72, 1-2, 65–83.
- Šenoa, August (1983) *Zlatarevo zlato*. Sabrana djela, knjiga 1, Globus. Zagreb.
- Šolak, Zdravko (2018) „Odlike Andrićeve „zar-rečenice”, *Umjetnost riječi*, 25, 2, 179–207.

SUMMARY

Zdravko Šolak

THE PARTICLE ZAR IN THE STORY COLLECTION CROATIAN GOD MARS BY MIROSLAV KRLEŽA

In his collection of stories *Croatian God Mars*, Miroslav Krleža used particle *zar* 65 times. In the story *Battle at Bistrica Lesna*, this particle does not appear at all, and its presence in other stories is completely uneven. In some stories there are places of concentration, parts of the text in which several these particles are located close to one another. Particle *zar* is most commonly used in the description of situations in which one person addresses another one or groups of other people by asking questions that are not expected to be answered. Such questions in Krleža's stories are used by officers while they revile, curse and rebuke soldiers, especially officers Jugović (*Magyar királyi honvéd novella / Royal Hungarian Soldier Novel*) and Ratković (*Three Soldiers*). The use of particle *zar* contributed to the *characterization* of these officers. Krleža used the same particle in the description of soldiers' conversations. In these descriptions, appearing in the replicas, the particle *zar* contributed to expressing the *conversation vibrancy*. Rhetorical questions in which the particle *zar* appears were also used in the description of the content of internal monologues. Such questions were given an important role in the descriptions of the *contemplations*, to which both officers and soldiers are subject in moments of solitude, while thinking about their role and their position in the situation in which they presently are.

Key words: *particle zar; Miroslav Krleža; Croatian God Mars; dialogue; monologue; lexical repetition*

Prilozi

Tabela 2. Promene unete u izdanje iz 1962. godine

rb	Krleža (1946)	Krleža (1962)
1	Što se bojite jednoga konja? (77)	<i>Zar se bojite jednoga konja?</i> (78)
2	Pa šta je ta svinja gluha? Šta nije čula zapovijedi? (184)	<i>Pa zar je ta svinja gluha? Zar nije čula zapovijedi?</i> (188)
3	Šta još nije stavljena ta marva? (206)	<i>Zar još nije stavljena ta marva?</i> (210)
4	Šta ja, misliš, nisam takav mudrijaš kao ti? (215)	<i>Zar ja, misliš, nisam takav mudrijaš kao ti?</i> (220)
5	Šta se ljudi brinu za službu? (255)	<i>Zar se ljudi brinu za službu?</i> (260)
6	Što ću se ja tu prljati? (257)	<i>Zar ću se ja tu prljati?</i> (262)
7	Šta sam ja poludio? (285)	<i>Zar sam ja poludio?</i> (288)
8	Je li da se veselite, što ćete u boj? (306)	<i>Zar se ne veselite, što ćete u boj?</i> (308)
9	Pa šta bi Njegovo Veličanstvo moglo da toliko neprijatelja da pobijedi, da nije tako bogato? (307)	<i>Pa zar bi Njegovo Veličanstvo moglo da toliko neprijatelja da pobijedi, da nije tako bogato?</i> (309)
10	Šta nas valjda nisu? Šta nas nisu bacili na cestu? (329)	<i>Zar nas valjda nisu? Zar nas nisu bacili na cestu?</i> (331)
11	Pa šta će ga ovakav tat ovdje mučiti? (374)	<i>Pa zar će ga ovakav tat ovdje mučiti?</i> (375)

Tabela 3. Neka izdanja zbirke priča *Hrvatski bog Mars* u periodu 1933–1990. godine

rb	godina	izdavač	mesto
1	1933	Minerva	Zagreb
2	1946	Nakladni zavod	Zagreb
3	1948	Prosveta	Beograd
4	1955	Zora	Zagreb
5°	1962	Zora	Zagreb
6	1963	Svjetlost	Sarajevo
7	1967	Svjetlost	Sarajevo
8	1970	Svjetlost	Sarajevo
9*	1973 ^a	Oslobođenje	Sarajevo
10	1973 ^b	Svjetlost	Sarajevo
11*	1973 ^c	Nolit	Beograd
12	1977 ^a	Svjetlost	Sarajevo
13*	1877 ^b	Sloboda	Beograd
14	1980	Svjetlost	Sarajevo
15*	1982	Oslobođenje i Mladost	Sarajevo, Zagreb
16	1984	Veselin Masleša	Sarajevo
17*	1985	Logos	Split
18	1988 ^a	Veselin Masleša	Sarajevo
19*	1988 ^b	Oslobođenje i Mladost	Sarajevo, Zagreb
20	1989	Svjetlost	Sarajevo

Napomena: 5° – izdanje korišćeno u ovom radu, * – izdanja u kojim se rečca *zar* nalazi na mestima na kojim je i u izdanju 5°.

SUMMARY

Zdravko Šolak

THE PARTICLE ZAR IN THE STORY COLLECTION
CROATIAN GOD MARS BY MIROSLAV KRLEŽA

In his collection of stories *Croatian God Mars*, Miroslav Krleža used the *zar* particle 65 times. In the story *Battle at Bistrica Lesna*, this particle does not appear at all, and it is unevenly distributed in other stories. In some stories there are places of concentration, parts of the text in which several instances of this particle are located close to one another. The particle *zar* is most commonly used in the description of situations in which one person addresses another person or groups of people by asking questions to which no answer is expected. Such questions in Krleža's stories are used by officers while they revile, curse and rebuke soldiers, especially officers Jugović (*Magyar királyi honvéd novella* / 'Royal Hungarian Soldier Novella') and Ratković (*Three Soldiers*). The use of the particle *zar* contributes to the *characterization* of these officers. Krleža used the same particle in the description of soldiers' conversations. In these descriptions, when it appears in the conversations, the particle *zar* contributes to expressing the *vivacity of the conversation*. Rhetorical questions in which the particle *zar* appears are also used in the description of the content of internal monologues. Such questions are given an important role in the descriptions of the *contemplations*, to which both the officers and the soldiers are subject in moments of solitude, while thinking about their role and their position in the situation in which they find themselves.

Key words: *particle zar; Miroslav Krleža; Croatian God Mars; dialogue; monologue; lexical repetition*